

YEŞİL İŞLETME VE ÇEVRE YÖNETİM SİSTEMLERİ

M. Fedai ÇAVUŞ¹

Neslihan TANCİ²

Özet : İşletmelerin tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve faaliyetlerini devam ettirebilmek için doğal kaynaklara ihtiyaçları vardır. İşletmelerin doğal kaynaklara olan talebinde sürekli bir artışın olması dünyanın doğal sistemlerinin kapasitesini zorlamaya başlamıştır. Doğal kaynakların sınırsız olmayışı ve kaynakların etkin kullanılabilmesi sonucu işletmelerde çevre yönetimi kavramının ortaya çıkmasına yol açmış ve işletmeler çevre yönetim sistemlerini uygulamaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil İşletme, Çevre, Çevre Yönetimi, Çevre Yönetim Sistemleri

GREEN BUSINESS AND ENVIRONMENTAL MANAGAMENT SYSTEM

Abstract : Managements are in need of natural resources to meet consumer needs and to sustain their services. The rise in the demand for natural resources has become a burden on world's natural resources. As these natural resources are not infinite, and these sources should be used efficiently, the new concept as "environmental managment" came to life and managements have started to implement environmental managment systems.

Key Words: Green Business, Environment, Environmental Management, Environmental Management Systems

1. GİRİŞ

Günümüzde çevre sorunlarının etkileri artık ulusal olmaktan çıkmış uluslararası bir ölçeğe taşınmıştır. Dünyamızı tehdit eden çevre sorunları ormanların azalması, nüfus artışı, çölleşme, balık yataklarının kuruması, zehirli ve tehlikeli atıklardaki artışın görülmesi, bazı canlı türlerinin azalması, sera gazlarının etkisi, iklim değişikliği, küresel ısınma vb. olarak görülmektedir.

Kamuoyu ortaya çıkan ciddi çevre sorunlarına büyük duyarlılık göstermiş, 1972 yılında Stockholm'de Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi

¹ Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü. mfcavus@osmaniye.edu.tr

² Öğr. Gör., Harran Üniversitesi, Siverek MYO. neslihintanci@harran.edu.tr

Konferansı'nı takiben Avrupa'da beş çevre eylem planı geliştirilmiştir. Daha sonra 1992'de İngiliz Standartları Enstitüsü tarafından yayınlanan BS 7750 EMAS'ın çıkış noktası olmuştur (Bektaş, 1997:5-6).

Çevre sorunlarının artması ile birlikte uluslararası tepkiler sonucunda iklim değişikliği, atık azaltma gibi çevresel konularda çevre ile ilgili yeni ve önemli yasalar, yönetmelikler ve vergiler yayınlanmış ve çevre yönetiminin artan önemi belirtilmiştir.

Çevre yönetiminin artan önemi işletmelere yansımış, kalite ve çevre yönetim standartları önem kazanmıştır. İşletmelerde çevre yönetim standartlarının uygulanması etkin bir çevre yönetimini ortaya çıkarmakta ve işletme değerini artıran bir fonksiyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çevre yönetiminde sürdürülebilir gelişme de vurgulanmaktadır. Sürdürülebilir gelişme dünyadaki doğal kaynakları yok etmeden gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılamasını desteklemektedir. Bu nedenle işletmeler, işletme dışı gruplara gelecekte daha temiz bir dünyada yaşanabilir kılmayı sağlayabilmek için vizyon yaratmaktadırlar.

Bu çalışmada önce yeşil işletmecilik kapsamında çevre yönetimi tanımlanacak ve çevre yönetiminin işletmelerde uygulanması gerekliliği üstünde durulacak daha sonra çevre yönetim sistemleri detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

2. YÖNETİM ve ÇEVRE

Yönetim, belirli amaçlara ulaşmak için insanlar da dahil olmak üzere donanımı, demirbaşı, parasal kaynakları, hammaddeyi, yardımcı malzemeleri ve zamanı birbiriyle uyumlu, verimli ve etkin kullanılabilecek bir şekilde kararların alınmasını ifade etmektedir (Eren, 2003:3).

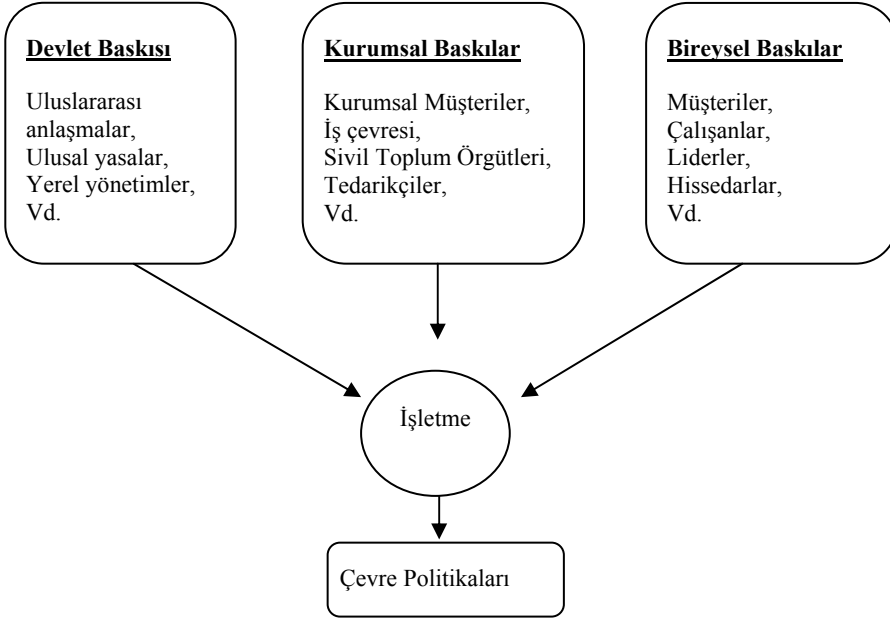
İşletme fonksiyonları açısından yönetim tanımlanacak olursa; planlama, örgütleme, yöneltme, koordinasyon ve denetim fonksiyonlarının işletme amaçlarını etkili ve verimli bir şekilde yerine getirmesi şeklinde tanımlanabilir. İşletme amaçlarına etkili bir şekilde ulaşabilmek için güncel sorunlara çözümler sunması, işletme yönetiminde yeni stratejiler geliştirmesi ve uygulaması gerekir.

Son zamanlarda çevresel sorunların hızlı bir şekilde artması sonucu çevre sorunlarına yönelik çözümler işletme politikaları ve stratejilerinde de yer almaya başlamıştır. Çevreye verilen zararı minimize etmeyi amaç edinen işletmelerde çevreye duyarlı bir yönetim hakim olmaya başlamıştır. Yeşil yönetimin başlıca unsurları aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Baki, 2004:104).

- Yenilenebilir enerji ve hammadde kaynaklarının kullanımını tercih etmek,
- Çevreye duyarlı temiz teknolojilere yatırım yapmak,
- Atıkları azaltmak,

- Geri kazanım, dönüşüm süreçlerini ve yöntemlerini geliştirmek,
- İşletmenin enerji ve hammadde kullanımından atıkları yönetme şekillerine kadar her türlü faaliyetini kabul edilebilir ekolojik göstergelere ve çevre hukukuna uygunluğuna göre, sürekli olarak gözden geçirmek ve gerekli düzeltmeleri yapmak,
- Yeşil tüketim bilincinin yaygınlaşmasına ve kamuoyunun artan beklentilerine toplam kalite anlayışı çerçevesinde cevap vermeyi hedefleyen yeşil pazarlama anlayışını geliştirmek,
- Yeşil işyeri ve çalışma koşullarını oluşturmak.

İşletmeleri çevreye duyarlı olmaya iten bazı güçler vardır. Bunlar bireysel baskılar, kurumsal baskılar ve devlet baskısı olarak aşağıdaki şekilde görülmektedir.

Şekil 1: Çevre Politikalarına Kaynak Olan Güçler

Kaynak: Aytuğ Sözüer (2011); “İşletmeleri Çevreye Duyarlı Politikalar Uygulamaya İten Güçler,” Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 3, s. 47-56.

Müşteriler başta olmak üzere sivil toplum örgütleri, devlet vd. işletmeleri çevreye karşı sorumlu olmaları gerektiği konusunda baskı altına almışlardır. Bu süreçte çevre politikalarını yönetim sürecinde dikkate alan işletmeler, rakip işletmelere göre üstünlük kazanmaktadır.

İşletmeleri çevreye duyarlı olmaya iten nedenler dolayısıyla işletmelerin geleneksel yönetimden uzaklaşıp çevreye duyarlı bir anlayışın yönetimde uygulanması gerektiği kaçınılmaz hale gelmiştir. Aşağıdaki tabloda geleneksel yönetim ve çevre yönetimi arasındaki farklılıkları net bir şekilde görülmekte ayrıca geleneksel işletme fonksiyonları ile çevre yönetimine dayalı işletme fonksiyonlarının karşılaştırılması yapılmaktadır.

Tablo 1. Geleneksel Yönetim ile Çevre Yönetiminin Karşılaştırılması

Geleneksel Yönetim	Çevre Yönetimi
<u>Amaçlar:</u> • Ekonomik büyüme ve kar • Ortaklara sağlanan getiri	<u>Amaçlar:</u> • Sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi • Ortakların refahı
<u>Ürünler:</u> • Fonksiyon, stil ve fiyat için tasarlanmış ürünler • Gereksiz atık yaratan paketlenme	<u>Ürünler:</u> • Çevre için tasarlanmış çevre dostu ürünler
<u>Organizasyon:</u> • Hiyerarşik yapı • Yukarıdan aşağıya karar verme • Karar vermede merkezîyetçilik	<u>Organizasyon:</u> • Hiyerarşik olmayan yapı • Katılımcı karar verme • Karar vermede merkezkaççılık
<u>Çevre:</u> • Çevreye hakim olma • Çevrenin bir kaynak olarak yönetilmesi • Kirlilik ve atıkların dışsalıklar olarak belirtilmesi	<u>Çevre:</u> • Doğayla uyum içinde olma • Doğal kaynakların sınırsız olmadığına farkına varılması • Kirlilik ve atıkların yönetilmesi ve minimize edilmesi
<u>İşletme fonksiyonları:</u> • Pazarlama, tüketimi arttırmayı amaçlar • Finansman, kısa sürede karı maksimize etmek ister • Muhasebe, geleneksel maliyetler üzerinde yoğunlaşır • İnsan kaynakları yönetimi, işçi verimliliğini arttırmayı hedefler	<u>İşletme fonksiyonları:</u> • Pazarlama, tüketici eğitimi için vardır • Finansman, uzun dönemli sürdürülebilir büyümeyi amaçlar • Muhasebe, çevreyle ilgili maliyetler üzerinde yoğunlaşır • İnsan kaynakları yönetimi, işyerinde sağlık ve güvenliği sağlamaya çalışır

Kaynak: Esra Nemli (2001); “Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı,” *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 23-24, s. 213.

Çevreyi gözönünde bulundurarak faaliyette bulunan işletmelerin stratejik yönetime ve yönetim fonksiyonlarına çevreye duyarlı bir yönetimi entegre etmeleri gerekir. İşletme fonksiyonları ile çevresel yönetimin nasıl bütünleştirilmesi gerektiğini Yakhou ve Dorweiler (2004:71-72) aşağıdaki gibi sıralamaktadır.

- İşletmelerin değişen çevresel kaynaklarını gözlemlemek ve izlemek,
- Kritik bilgileri belirlemek,
- Çevresel uygulamaları ve performansları değiştirmek,
- Yasal düzenlemelere uyumu sağlamak için bilgileri doğrulama ve kanalize etmek.

3. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİ

Çevre yönetimi, çevre politikaları, çevre planlama ve çevresel izleme gibi kavramları içeren çok geniş anlama sahiptir (Seiffert ve Loch, 2005:1198-1199).

Çevre denildiğinde rekabet çevresi, daha geniş kapsamıyla sosyal, politik, kültürel ve teknolojik çevre akla geliyorken, sürdürülebilir kalkınma amacının benimsenmesinden sonra yeşil çevre, doğal çevre kavramları işletmelerde daha çok önem kazanmaya başlamıştır (Bhargava ve Welford, 1996:28). Yeşil çevre; canlıların varlıklarını sürdürebilmelerini sağlamak ve doğal ortamın var olması için gerekli şartların bütününü ifade etmektedir.

Greeno ve Robinson (1992:223-224)'e göre sürdürülebilir gelişmenin gereklerini yerine getirmek, rekabetin değişen koşullarına uyum sağlamak ve gittikçe daha da gelişen yasal düzenlemelerin gereklerini yerine getirmek işletmelerin çevre ile ilgili stratejik yaklaşımlar geliştirmelerine yol açan faktörlerden bazılarıdır.

Çevre yönetimi, toplumsal norm ve standartlara uygun olarak çevresel kaynakların yönetimini ve çevresel sürdürülebilirliği artırmayı amaçlamaktadır (Seiffert ve Loch, 2005:1198).

İşletmelerde çevre yönetimi, ekolojik çevreyi karar alma süreçlerinde önemli bir unsur olarak dikkate alan, faaliyetlerinde çevreye verilen zararı minimuma indirmeyi veya tamamen ortadan kaldırmayı amaç edinen, bu çerçevede, ürünlerinin tasarımını ve paketlemesini, üretim süreçleri değiştiren, ekolojik çevrenin korunması felsefesini işletme kültürüne yerleştirmek için çabalayan, sosyal sorumluluk kapsamında topluma karşı görevlerini yerine getiren işletmelerin benimsediği bir anlayıştır (Nemli, 2001:212-213).

Çevre yönetimi, kurumsal yönetim ilkelerinden sorumluluk ilkesine göre ele alınacak olursa, toplumsal değerler ile kanun ve düzenlemelere göre,

şirketlerin yasal zorunluluğun ötesinde, kar amacı gütmeksizin sürdürülebilir gelişme doğrultusunda faaliyetlerini devam ettirmesidir.

Kurumsal sosyal sorumluluk işletme düzeyinde çevre sorunlarını önlemek ve kontrol altına almak için çözümler sunmaktadır. Altuğ (2008:272-273)'a göre işletme yönetimleri, işletmelerin sosyal zorunlulukları ve bu nedenle Kurumsal Sosyal Sorumluluk'un sağlanması ile sürdürülebilirliklerini sağlayacaklardır. Buna göre Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve işletme sürdürülebilirliği arasındaki ilişki;

- Dünyanın yeni vizyonunun bir parçası olarak işletme sorumluluğu sürdürülebilir gelişme için küresel işbirliği ilişkisine dayandırılmış,
- İş yönetimi yaklaşımı olarak da uzun dönemde tüm hissedarların değerinin yükseltilmesinin sağlanmasıdır.

“Ronnenberg vd., (2011:631)’ne göre kurumsal anlamda çevre yönetimi Kurumsal Sosyal Sorumluluk’un önemli bir bileşenidir. Atık minimizasyonu ve atıkların önlenmesi, talep taraflı yönetim, çevresel tasarım gibi çeşitli şekillerde ele alınmaktadır.

4. ÇEVRE YÖNETİM SİSTEMLERİ

Kaynakların etkili kullanılması ve çevreye verilen zararı minimuma indirme işletmelerin yönetimi ile ilgilidir. İşletmelerde çevre yönetimine duyulan ihtiyaç çevre yönetim sistemleri ve çevre yönetim sistemi standartlarını ortaya çıkarmıştır.

Çevre yönetimi sistemi; gelecekte meydana gelebilecek çevresel sorunları doğrudan etkileyen ve kontrol eden işletmelerin organizasyon, prosedür ve politikalarından oluşur. Çevre yönetimi sistemi; çevresel politikaları geliştirmek, uygulamak, başarmak, gözden geçirmek için örgütsel uygulamaları, prosedürleri, işlemleri ve kaynakları içermektedir (Ronnenberg vd., 2011:632).

Çevre yönetim sistemleri British Standart (BS 7750), Çevre Yönetim ve Denetleme Planı, ISO 14000 ve ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standartlarıdır. ISO 14000 ve ISO 14001 Uluslararası Standartlar Organizasyonu tarafından belirlenmiş ve ISO 14001 küresel anlamda uluslararası bir nitelik kazanmıştır.

BS 7750, çevre yönetim sistemlerinden ilk olarak İngiliz Standartları Enstitüsü tarafından geliştirilen ve her tip ve büyüklükteki organizasyonda örnek alınabilecek standarttır. ISO 14000 bu standart temelinde hazırlanmıştır.

ISO 14000 çevre yönetimi standartları, işletmelerin çevre ile ilgili stratejik yönetimlerine ışık tutmakta ve çevre sorunlarını önlemek için planlamada işletmelere rehber olmaktadır (Orecchini, 2000:61).

ISO 14000 standartlar serisi çevre yönetimi ve sürdürülebilir gelişme konusunda dünya çapında bir uygulama getirmektedir. Aynı zamanda standartlar çevre koruma yaklaşımlarına gönüllü bir ortak yaklaşım geliştirmektedir. Bunların yanı sıra, ISO 14000 serisi çevreye etkilerin değerlendirilmesindeki uluslararası kuralları ve yöntemleri uyumlu hale getirerek global ticaretteki engelleri en aza indirmektedir. İşletmelerin ISO 14000 standartlarını kullanmaları isteklerine bağlıdır. Fakat uluslararası ticaret yapmak isteyen işletmelerin ISO standartlarına uymaları ve bu standartları uygulamaları gerekmektedir. Hem rekabet güçlerini arttırmak hem de ürün ve hizmetlerini bir standart ve kalite güvencesiyle müşterilerine sunmak, çevreye duyarlı bir imaj sağlanması açısından işletmelere faydalı olacaktır (Uydacı, 2011:74).

ISO 14000 çevre yönetim sistemi aşağıdaki maddeler doğrultusunda işletmeleri daha verimli yapmaktadır (Bektaş, 1997:8):

- Verimli atık bertaraf ve kirliliği önleme yeteneğinin kazanılması,
- Girdi malzemeleri ve enerji tasarrufu sağlanması,
- İzin ve yetki belgelerinin alınmasının kolaylaştırılması,
- Teknoloji gelişmesi ve aktarımı,
- Sanayi-hükümet ilişkilerinin geliştirilmesi,
- Çevre performansının ve doğal bir çevrenin geliştirilmesi.

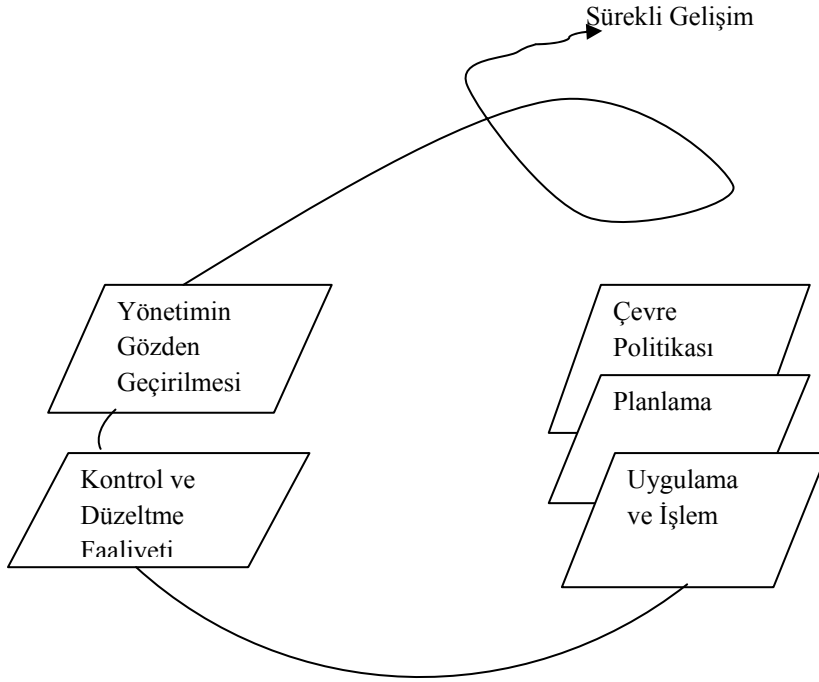
ISO 14000, iş sektörünün işlemlerinde ve ürün standartlarında çevre ile işbirliği içinde çalışılmasını öngören bir grup uluslararası standarttır. ISO 14001 ise organizasyonların çevre üzerindeki olumsuz etkilerini minimize etmeyi amaçlayan yönetim sistemlerinde daha spesifik standartları ifade etmektedir (Altuğ, 2008:270-271).

ISO 14001, Çevre Yönetim Sistemlerinden en iyi bilinen ve kabul gören ISO tarafından kurulan ISO 14000 çevre yönetim standartları serisidir. Uluslararası Standartlar Organizasyonu çevresel politikalar, amaçlar ve hedeflerin belirlenmesinde çevre yönetim sistemlerinin kurulmasını önemli olarak görmektedir (Mathews, 2003:99).

Nemli (2001:215)'ye göre ISO 14001 standardı kuruluşun ulaşması gereken sayısal hedefleri belirlemekte, performans kriterleri belirlemek yerine "yönetim metodolojisini" tanımlamaktadır. Bu standardı temel alan bir çevre yönetim sistemi her tip büyüklükteki işletmenin faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkilerini kontrol etmesine yardımcı olan bir yönetim aracıdır.

Çevresel yönetim sistemlerinin çoğu "Planla, Yap, Kontrol Et, Geliştir" modeli üzerine kurulmuştur. ISO 14001 Çevresel Yönetim Sistemi Standardında, bu adımlar onyedili elementine içine alarak geliştirilmiştir. Bu onyedili element, "Planla, Yap, Kontrol Et, Geliştir" modeline benzeyen beş kısımda gruplandırılabilir. Bu kısımlar; Çevresel Politika, Planlama,

Uygulama ve İşlem, Kontrol ve Düzeltme Faaliyeti ile Yönetimin Gözden Geçirilmesi'dir (Martin, 1998:8).

Şekil: Çevre Yönetim Sistemi Modeli

Kaynak: TS EN ISO 14001 (1997); Çevre Yönetimi Çevre Yönetim Sistemleri-Özellikleri ve Kullanım Kılavuzu, s. 2.

Çevre yönetim sistemlerinin en önemli özelliği işletmelerin sürekli gelişmeyi sağlamasına yardımcı olmasıdır. Hedeflerin belirlenmesi, planların yapılması, sistemin denetlenmesi, yönetimin sonuçları gözden geçirmesi ve gereken düzeltici ve önleyici faaliyetleri gerçekleştirmesi gibi unsurların tamamı sürekli gelişmenin sağlanabilmesi içindir. Buna göre işletmeler çevre yönetim sistemlerini oluştururken (Nemli, 2001:214-220);

- Kaynak kullanımının, çevreye yönelik risk ve zararların, çevre kirlenmesinin en aza indirilmesini,
- Rekabet gücünün ve verimliliğinin artırılmasını,
- Daha temiz çalışma ortamları ve temiz bir çevrede yaşanabilir kılınmasını hedeflemektedirler.

Çevre yönetim sistemi geliştirmek isteyen işletmeler çevreye olan olumsuz etkilerini belirlemeli, çevreye olan etkisini azaltmak için faaliyete geçmeli ve

bu faaliyetleri başarabilmek için plan yapmalıdır. İşletmelerde Çevre Yönetim Sisteminin geliştirilmesinin amacı (TSE, 2012);

- Hem ulusal hem de uluslararası mevzuatlara uyumun artırılması,
- Çevresel performansın artırılması,
- İşletmelerin uluslararası rekabette avantaj sağlaması,
- Maliyet kontrolünün sağlanması ve verimliliğin artırılması,
- Çevre kirliliğinin azaltılması,
- Kaynak tasarrufunun sağlanması,
- Global pazarda ortak bir dil birliğinin sağlanmasıdır.

Çevre yönetim sisteminin amaçları ile birlikte çevre sorunları ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Çevresel risklerin ortaya konması çevrenin korunmasını sağlamaktadır.

SONUÇ

Çevre sorunlarından biri olan nüfusun hızlı artması üretim ve tüketimi arttırmış ve doğal dengenin bozulmasına neden olmuştur. Çevre sorunlarının nicelik ve nitelik olarak artmasıyla yeşil tüketim yaygınlaşmış ve kamuoyunda çevre bilinci oluşmuştur. Çevre ile ilgili gelişmeler işletmelerin çevreye olan bakış açılarını değiştirmekte ve işletmeler sürdürülebilir gelişme çerçevesinde çevre sorunlarını önlemek ve çevreyi korumak için faaliyetlerde bulunmaktadırlar.

İşletmeler artık tüm faaliyetlerinde çevre konularını göz önünde bulundurmaktadır. Çevresel faaliyetler işletmelere gelir ve rekabet avantajı sağlamaktadır. Çevre yönetimi, işletmelerde sosyal bir sorumluluk olarak görülmekte ve yeşil bir yönetim oluşturma'nın gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Çevresel bütünleşme işletmelerde verimliliği arttırmakta, işletmelerin performanslarını yükseltmekte, değişim ve yeniliklere uyumu kolaylaştırmaktadır. Çevresel nedenler işletme yönetimlerinde değişimi zorunlu hale getirmektedir. Ayrıca işletmelerin çevre yönetim sistemi standartlarını uygulamaları gerekmektedir. Bu standartların uygulanması yasal mevzuata uyumu kolaylaştırmakta, rekabeti azaltmakta ve işletme değeri sosyal anlamda artmaktadır.

Sonuç olarak çevre yönetim sistemlerinin etkinliğinin artırılması ve işletmelerde yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmaların yapılması ile daha temiz bir dünya gelecek nesillere bırakılabilir.

KAYNAKÇA

- Altuğ, A. M. (2008). Çevre Kalitesi ve Çevre Muhasebesi, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, S. 1, s. 259-284.
- Bektaş, H. (1997). ISO 14000'e Genel Bir Bakış, 2. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi, 4-5 Aralık, İstanbul.
- Bhargava, S. ve Richard W. (1996). Corporate Strategy and The Environment: The Theory, Corporate Environmental Management System and Strategies Ed., Earthscan Publications, London.
- Eren, E. (2003). Yönetim ve Organizasyon, Beta Yayınevi, Göztepe.
- Greeno, J. L. ve S. Nobble R. (1992). Rethinking Corporate Environmental Management, The Columbia Journal of World Business.
- Martin, R. (1998). *ISO 14001 Guidance Manual*, Technical Report NCEDR/98-06.
- Matthews, D. H. (2003). Environmental Management System for Internal Corporate Environmental Benchmarking, Benchmarking: An International Journal, Vol. 10, No. 2, pp. 95-106.
- Nemli, E. (2001). Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:23-24 (Ekim 2000-Mart 2001), s. 211-224.
- Orecchini, F. (2000). The ISO 14001 Certification of A Machine-Process, Journal of Cleaner Production, pp. 61-68.
- Ronnenberg, S. K., Mary E. G. ve Farzad M. (2011). The Important Role of Change Management in Environmental Management System Implementation, Production Management, Vol. 31, No. 6, pp. 631-647.
- Seiffert, M., Elizabeth B. ve Carlos L. (2005). Systemic Thinking in Environmental Management: Support for Sustainable Development, Journal of Cleaner Production, Vol. 13, pp. 1197-1202.
- Sözüer, A. (2011). İşletmeleri Çevreye Duyarlı Politikalar Uygulamaya İten Güçler, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, s. 47-56.
- TS EN ISO 14001 (1997). Çevre Yönetimi Çevre Yönetim Sistemleri-Özellikleri ve Kullanım Kılavuzu.
- TSE (2012). <http://www.tse.org.tr/hizmetlerimiz/belgelendirme-hizmetleri/> (Erişim Tarihi: 8.11.2012).
- Uydacı, M. (2011). Yeşil Pazarlama, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Yakhou, M. ve Vernon P. D. (2004). Environmental Accounting: An Essential Component of Business Strategy, Business Strategy and the Environment, Vol. 13, pp. 65-77.